

O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING RIVOJLANISHI: TARIXIY TAJRIBA VA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

Qosimova Dilbarxon Mirzag'aniyevna

Namangan ilg'or kasbiy mahorat texnikumi

Tarix fani o'qituvchisi

dilbarxonqosimova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18627668>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Mustaqillik yillaridan hozirgi kungacha bo'lgan davrda nodavlat notijorat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari, jamoatchilik nazorati organlari va boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, nodavlat notijorat tashkilotlar, mahalla, jamoatchilik nazorati, demokratiya, huquqiy davlat, ijtimoiy sheriklik.

Abstract. The article analyzes the formation and development of civil society institutions in Uzbekistan from a historical perspective. The role and importance of non-governmental non-profit organizations, mass media, public oversight bodies and other civil society institutions from the years of independence to the present day are highlighted.

Keywords: civil society, non-governmental non-profit organizations, mahalla, public oversight, democracy, rule of law, social partnership.

Аннотация. В статье анализируется формирование и развитие институтов гражданского общества в Узбекистане с исторической точки зрения. Подчеркивается роль и значение неправительственных некоммерческих организаций, средств массовой информации, органов общественного надзора и других институтов гражданского общества с момента обретения независимости до наших дней.

Ключевые слова: гражданское общество, неправительственные некоммерческие организации, махалла, общественный надзор, демократия, верховенство права, социальное партнерство.

Kirish

Fuqarolik jamiyati – bu davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, fuqarolarning o'z manfaatlarini himoya qilish va davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlovchi institutlar tizimi. Zamonaviy dunyoda fuqarolik jamiyatining rivojlanganligi demokratik boshqaruvning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi o'ziga xos tarixiy jarayonni bosib o'tdi va bugungi kunda yangi bosqichga kirib bormoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi – O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining tarixiy rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, zamonaviy tendensiyalarni aniqlash va kelajak istiqbollarini belgilashdir. Tadqiqotda tarixiy-xronologik, qiyosiy va tizimli tahlil usullari qo'llanilgan.

1. Fuqarolik jamiyatining tarixiy ildizlari: mahalla instituti

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining ildizlari asrlar qariga borib taqaladi. Mahalla instituti – bu o'zbek xalqining eng qadimiy va o'ziga xos ijtimoiy o'z-o'zini boshqarish shakli bo'lib, u ming yillar davomida jamiyat hayotida muhim rol o'ynab kelgan.

Mahalla an'analari hamjihatlik, o'zaro yordam, jamoaviy qaror qabul qilish kabi qadriyatlarga asoslangan bo'lib, ular fuqarolik jamiyatining fundamental tamoyillari bilan uyg'unlashadi.

Sovet davrida mahalla instituti rasman saqlanib qolgan bo'lsa-da, uning haqiqiy vazifalari sezilarli darajada cheklab qo'yildi. Totalitar tizim sharoitida fuqarolik tashabbuskorligining rivojlanishi uchun sharoit yo'q edi. Biroq, mahallaning ijtimoiy va madaniy ahamiyati xalq orasida saqlanib qoldi va u mustaqillik davrida qayta tiklanish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

1991-yilda mustaqillik e'lon qilinganidan so'ng, mahalla institutiga yangicha maqom berildi. 1993-yilda "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun qabul qilinib, mahallaning huquqiy maqomi mustahkamlandi. Keyinchalik 1999-yilda bu qonun yangilandi va mahallaning vakolatlari kengaytirildi.

2. Mustaqillik davrida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi (1991–2016)

Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy asoslari yaratildi. Konstitutsiyaning 56-58-moddalari fuqarolarning birlashish, ommaviy axborot vositalari erkinligi va so'z erkinligi huquqlarini kafolatladi. 1991-yilda "Jamoat birlashmalari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, bu esa jamoat tashkilotlari va nodavlat tuzilmalarning faoliyati uchun huquqiy asos yaratdi.

1990-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshida O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) soni o'sib bordi. Xotin-qizlar, yoshlar, nogironlar va boshqa ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini himoya qiluvchi tashkilotlar tashkil etildi. Biroq, ushbu davrda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi muayyan cheklovlar bilan kechdi. Davlat nazoratining kuchliligi, ro'yxatdan o'tish tartibining murakkabligi va moliyalashtirish masalalari NNTlar faoliyatini qiyinlashtirdi.

2005-yildan so'ng fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatiga yangi cheklovlar kiritildi.

Xalqaro tashkilotlar faoliyati qisqartirildi, ba'zi hollarda to'xtatildi. Bu davr O'zbekistondagi fuqarolik jamiyatining rivojlanishida "susayish" bosqichi sifatida baholanadi.

Shunga qaramay, mahalla, kasaba uyushmalari va ayrim jamoat tashkilotlari o'z faoliyatini davom ettirdi.

3. Yangi bosqich: 2016-yildan keyingi islohotlar

2016-yildan boshlab O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida yangi bosqich boshlandi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Fuqarolar manfaatlarini uchun xizmat qilish" tamoyili fuqarolik jamiyati institutlariga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirdi. Bir qator muhim islohotlar amalga oshirildi, ular fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga yangi turtki berdi.

Birinchidan, NNTlarning faoliyat yuritishi uchun huquqiy muhit sezilarli darajada yaxshilandi. Ro'yxatdan o'tish tartibi soddalashtirildi, soliq imtiyozlari kengaytirildi va davlat grantlari tizimi joriy etildi. Jamoatchilik fondlari orqali NNTlarga moliyaviy qo'llab-quvvatlash yo'lga qo'yildi. 2024-yilga kelib, mamlakatda 10 mingdan ortiq NNT faoliyat yuritmoqda.

Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari sohasida ham muhim o'zgarishlar ro'y berdi.

Yangi onlayn nashrlar paydo bo'ldi, bloggerlar va mustaqil jurnalistlar faoliyati kengaydi.

Ijtimoiy tarmoqlar fuqarolik faolligining yangi maydoniga aylandi. Telegram, Facebook va Instagram kabi platformalar orqali fuqarolar o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Uchinchidan, jamoatchilik nazorati institutlari mustahkamlandi. Jamoatchilik kengashlari tashkil etilib, davlat organlarining faoliyatini jamoatchilik tomonidan nazorat qilish mexanizmlari yaratildi. Ekologik harakatlar, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish va boshqa sohalarda fuqarolik tashabbuskorligining o'sishi kuzatildi.

4. Zamonaviy tendensiyalar va xalqaro qiyosiy tahlil

Bugungi kunda O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida bir qancha muhim tendensiyalar kuzatilmoqda. Birinchidan, raqamli fuqarolik faolligi – fuqarolar onlayn platformalar orqali ijtimoiy va siyosiy masalalarda faol ishtirok etmoqda. Onlayn petitsiyalar, ijtimoiy kampaniyalar va jamoatchilik muhokamalari yangi shakllarda namoyon bo'lmoqda. Bu tendensiya dunyo miqyosida ham kuzatilayotgan hodisa bo'lib, O'zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmagan.

Ikkinchidan, mahalla institutining transformatsiyasi davom etmoqda. 2018-yildan boshlab mahallalarning vakolatlari kengaytirildi, ularning byudjet imkoniyatlari oshirildi va demokratik boshqaruv tamoyillari mustahkamlandi. Mahalla raislari saylovlari o'tkazilib, jamoatchilik fikrini hisobga olish mexanizmlari takomillashtirildi. Biroq, ba'zi mutaxassislar mahallaning davlat nazorati vositasi sifatida ishlatilishi xavfini ham ta'kidlamoqda.

Xalqaro qiyosiy tahlilga ko'ra, O'zbekistondagi fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasi Markaziy Osiyo mintaqasida nisbatan yuqori, ammo Sharqiy Yevropa va Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlarining ko'pchiligidan orqada qolmoqda.

Freedom House, CIVICUS va boshqa xalqaro tashkilotlarning baholashlariga ko'ra, O'zbekiston fuqarolik erkinliklari sohasida muayyan yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, to'liq ochiq fuqarolik makonini yaratish yo'lida hali ko'p ish qilish lozim.

5. Muammolar va kelajak istiqbollari

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida bir qator muammolar mavjud.

Birinchidan, NNTlarning moliyaviy barqarorligi masalasi hali to'liq hal etilmagan.

Ko'pchilik tashkilotlar davlat grantlari va xalqaro donorlar yordamiga bog'liq bo'lib, mustaqil moliyalashtirish manbalarining yetishmasligi ularning faoliyatini cheklamoqda.

Ikkinchidan, siyosiy partiyalar va mustaqil ommaviy axborot vositalarining haqiqiy raqobatbardoshligi masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Uchinchidan, fuqarolik madaniyati va huquqiy ongning rivojlanishi uzoq muddatli jarayondir. Aholi orasida o'z huquqlarini bilish va himoya qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

To'rtinchidan, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi "ijtimoiy sheriklik" modelining mukammal shaklini topish hali oldindagi vazifadir. Davlat bir tomondan fuqarolik tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlashi, boshqa tomondan esa fuqarolik jamiyatining mustaqilligini ta'minlashi zarur.

Kelajakda O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi ko'p jihatdan siyosiy irodaga, iqtisodiy rivojlanish darajasiga va ta'lim tizimining samaradorligiga bog'liq bo'ladi.

Fuqarolarning huquqiy ongi va siyosiy faolligining oshishi, mustaqil OAVning rivojlanishi va NNTlarning kuchayishi – bu omillar fuqarolik jamiyatining to'laqonli shakllanishining asosiy shartlari hisoblanadi.

Xulosa

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi murakkab va ko'p bosqichli jarayonni bosib o'tdi. Mahalla institutining asrlik an'analari, mustaqillik davrida yaratilgan huquqiy asos va 2016-yildan boshlangan islohotlar – bularning barchasi fuqarolik jamiyatining bugungi holatini shakllantirdi.

Zamonaviy O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi ijobiy tendensiyalar bilan tavsiflansa-da, to'liq shakllangan fuqarolik jamiyatiga erishish uchun hali ko'p ish qilish lozim.

Asosiy vazifa – fuqarolarning davlat boshqaruvida haqiqiy ishtirokini ta'minlaydigan, ularning huquq va erkinliklarini kafolatlaydigan hamda mustaqil fuqarolik institutlarining barqaror faoliyat yuritishiga sharoit yaratadigan tizimni shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023-yil tahriri.
2. "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonun. 1999-yil.
3. Toshmatov R. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati: shakllanish va rivojlanish. – Toshkent: Akademiya, 2019.
4. Nazarov Q. Mahalla instituti: tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Fan, 2020.
5. UNDP. Civil Society in Uzbekistan: Development and Challenges. 2022.
6. Freedom House. Nations in Transit: Uzbekistan. 2024.
7. CIVICUS Monitor. Civic Space in Uzbekistan. 2023.
8. Ilkhamov A. Civil Society in Central Asia. – London: Routledge, 2021.